

УДК 398.2:801.81:94 (438=161.2) «1947»

Л. С. Халюк

ВПЛИВ АКЦІЇ «ВІСЛА» 1947 РОКУ НА СУСПІЛЬНЕ ТА КУЛЬТУРНЕ ЖИТТЯ УКРАЇНСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ В ПОЛЬЩІ

(за усними оповіданнями переселенців)

У статті розглянуто вплив акції «Вісла» 1947 року на суспільно-культурне життя українського населення в Польщі. Основну увагу приділено усним оповіданням переселенців щодо проблеми збереження української культури, релігії та рідної мови.

Ключові слова: акція «Вісла», переселенці, освіта, церква, культура.

In the article an author considers influence of the action «Wisla» in 1947 on public and cultural life of the Ukrainian population in Poland. Basic attention is given consideration of verbal stories of migrants in relation to the problem of preservation of the Ukrainian culture, religion and the mother tongue.

Key words: an action «Wisla», migrants, education, church, culture.

Депортацію українського населення з Холмщини, Лемківщини та Південного Підляшшя в 1947 році під назвою «Вісла» правомірно розглядають у науковій літературі як трагічну подію, що призвела до розпорошеності українського населення в поліетнічному середовищі та суттєво вплинула на його суспільне та культурне життя. Тож недарма значна частина усних оповідань переселенців стосується саме акції «Вісла» і тих змін, що сталися з українцями вже на нових землях.

Про справжню мету акції «Вісла» свідчить Таємна інструкція Міністерства возз'єднаних територій від 10 листопада 1947 року. У ній, зокрема, йшлося про таке: «Основною метою переміщення виселенців “В” є асиміляція їх у новому польсько-

му середовищі. Належить докласти всіляких зусиль, щоб цієї мети було досягнуто. Не вживати щодо цих виселенців позначення “українець”. У разі, якщо з виселенцями на возз’єднані території дістанеться інтелігентський елемент, належить його беззастережно поміщувати окремо й далеко від громад, де живуть виселенці по акції “В» [З таємної інструкції... 1995, с. 3].

Цей документ підтверджує, що першочерговою причиною депортації українського населення в 1947 році з теренів Південного Підляшшя, Лемківщини та Холмщини була потреба в його цілковитій полонізації та асиміляції, нищенні всього, що вказувало на українське коріння мешканців цих земель. Це було жорстоке намагання «підігнати» етнічну географію до політичної географії новоствореної Польської держави.

Навіть після переселення на північно-західні землі українці перебували під пильним наглядом польської влади, не мали права збиратися гуртом, на ніч змушені були завішувати вікна [Drozd 2001, с. 184], а за найменшу провину відбували покарання.

Серед українського населення було створено легіон агентів, завдання яких полягало в запобіганні виявам антидержавної діяльності. Таких агентів часто набирали поміж самих українців [Heiger 2001, с. 205].

Ярослав Зарічний (гміна Осташево, воєв. Поморське):

«Лише пізніше ми збагнули, що кожна сім’я мала свого наглядача (члена Польської Робітничої Партії, переважно неробу, п’яницю або іншого виду “активіста”» [Зарічний 2006, с. 55].

Варто зауважити, що було заборонено вживати слово «українець»; його замінили терміном «поселенець з акції “Вісла”» [Hałagida 1997, с. 43]. Таким чином українця було перетворено на другосортного громадянина. Будь-які прояви активної діяльності українців розцінювалися як акт націоналізму, у буденному житті слово «українець» стало синонімом слова «бандит».

Оля Яценік (с. Луги, воєв. Любузьке):

«Rodzice po wysiedleniu bali się Polaków, bo Polaków nastawiono, że to bandyci przyjechali. Ale później to dobrze razem żyli. Dzieci do szkoły zaczęły chodzić, sąsiedzi od słowa do słowa się zaprzyjaźnili. Łemkowie przestali bać się Polaków, Polacy przestali się bać Łemków» [Z łemkowskiej skrzyni... 2004, с. 86]. – (Після депортації батьки боялися поляків, тому що полякам було сказано, що приїхали бандити. Але потім добре разом жили. Діти почали ходити до школи, сусіди стали друзями. Лемки перестали боятися поляків, поляки перестали боятися лемків).*

Польське населення ставилося до переселенців акції «Вісла» неприхильно та навіть вороже. Часто це було зумовлено традиційним польсько-українським антагонізмом часів Другої світової війни (Волинь, 1943 р.), а також потенційним погіршенням матеріальної ситуації польського населення (поділ землі, примусове прийняття українських поселенців, зменшення карткових пайків) [Heiger 2001, с. 207]. Негативне ставлення поляків до українців було спричинене й позиціонуванням останніх владою як людей другої категорії, так званого «елементу непевного» [Drozd 2001, с. 184]. Переселенці повсякчас зазнавали нападів, грабунків, мародерства, їх називали українськими бандитами [Drozd 2001, с. 183]. Усе це призвело до певної ізоляції українців від поляків, взаємної неприязні, упередженості. Проте, як зазначає польський учений Р. Дрозд, стосунки між українцями та поляками більше залежали від індивідуальних характеристик, ніж від наказів центральної влади [Drozd 1997, с. 57].

Стефан Філяк (с. Луги, воєв. Любузьке):

«Pierwsze spotkanie z Polakami tu na ziemiach zachodnich? Było różnie. Niektórzy mówili, że przyjechali oprawcy... Nie chcę tego powtarzać, bo nie ma sensu. Lepiej zapomnieć o tym, niż to

* Тут і далі переклад авторки статті. – Ред.

rozgrzebuwać, to do niczego nie prowadzi. Młodsze pokolenie już tego nie odczuwa, co ja doznałem od swoich rówieśników. Nie wiem, dlaczego tak było. Była silna propaganda. "Mordercy, banda UPA" – tak nas przezywano. W polskich rodzinach dziadkowie tak nastawiali dzieci, a one nam to potem powtarzały...

Wydaje mi się, że dzisiaj więcej jest wzajemnego zrozumienia. Kiedyś dużo spraw było zatajonych, to komunizm tak zrobił. Za mało o tym mówiono. Za dużo było fałszu i zakłamania, wrogości. Dsiciaj wszystko zależy od człowieka, od jego rozumowania, od tego jakie ma poglądy, jak chce na to spojrzeć» [Z łemkowskiej skrzyni... 2004, s. 95]. – (Перша зустріч з поляками тут на західних землях? Було по-різному. Деякі говорили, що приїхали кати... Я не хочу цього повторювати, бо немає сенсу. Краще забути про те, ніж знову згадувати, це ні до чого не приведе. Молодше покоління вже не відчуває того, що я зазнав від своїх ровесників. Я не знаю, чому так було. Була сильна пропаганда. «Вбивці, банда УПА» – так нас прозивали. У польських родинах дідуся так наставляли дітей, а вони нам це потім повторювали...

Здається мені, що сьогодні є більше взаєморозуміння. Колись було багато таємних справ, то комунізм так зробив. Дуже мало про те говорять. Надто багато було фальші та брехні, ворожості. Сьогодні все залежить від людини, від її міркувань, від того, які має погляди, як хоче все це бачити).

Пропагуючи тезу про однонаціональну Польщу, унаслідок чого про національні меншини в засобах масової інформації навіть не згадувалося, центральна влада Польщі тривалий час «недобачала» українців. Українське населення було позбавлене прав на існування культурних та освітніх товариств, можливості спілкуватися рідною мовою і задовольняти релігійні потреби у власному обряді [Racki 1995, s. 174]. Прихильники такої політики були переконані, що внаслідок обширного розпорошення та зумовленого ним прискорення асиміляційних процесів незабаром сам час розв'яже «українське питання».

Євген Шівец (с. Луги, воєв. Любузьке):

«Historia składa się z różnych elementów. Pozbywając się jednego, można zatracić wszystko. Za kilkadziesiąt lat okaże się, że nikt nie pamięta, że była taka społeczność jak Łemkowie. Nawet tu. W Ługach, cmentarz niemiecki jest ogrodzony. Na wszystkich świętych palimy tam lampki na grobach. A w górach – albo ktoś nie dopilnował, albo chciał zrobić interes i pozbawił lemkowski tożsamości pochowanych tam ludzi. Trudno mi określić, co to mogło być» [Z lemkowski skrzyni... 2004, с. 84]. – (Історія складається з різних елементів. Позбавившись від одного, можна втратити все. За кілька десятиків років виявиться, що ніхто не згадає, що була така спільнота, як лемки. Навіть тут, у Лугах, німецьке кладовище обгороджене. На всі свята ми палимо на могилах лампадки. А в горах – чи хтось не доглянув, чи хотів позбавити лемківської тотожності похованих там людей. Важко мені визначити, що це могло бути).

Так, польський учений М. Хейгер у своїй розвідці наводить слова начальника відділу переселення В. Бружика, який розповідає про якнайшвидше перевиховання української молоді в «майбутніх польських громадян» і сприйняття старшого покоління як «втраченого», за яким варто організувати нагляд [Heiger 2001, с. 206]. Таким чином, можемо стверджувати, що від 1947 року годі й говорити про будь-яку форму громадської активності українців.

Варто зазначити, що критичною була ситуація і в українському шкільництві. Діти українців, переселених у межах акції «Вісла», не мали можливості вивчати рідну мову, тоді як німці, євреї, а згодом і греки та македонці мали свої школи. Лише починаючи з 1952 року, можна вести мову про виникнення в Польщі перших закладів навчання, де викладали українську мову, коли Міністерство освіти і виховання Польщі подало директиви щодо організації вивчення тут української мови. У них зазначалося, що таке навчання можна організувати лише за згодою та за бажанням батьків, а вчителями

могли бути лише особи, які добре володіли українською мовою [Кміта 1997, с. 200].

Так, на Вармії та Мазурах лише в 1956 році було відкрито декілька шкіл, у яких викладали українську мову, зокрема в Баннях Мазурських, Асунах, Сонгнітах [Racki 1995, с. 175]. Школа в Тшенсачу почала свою діяльність у 1957 році. З вересня 1958 року відкрито українську початкову школу в Білому Борі. У 1956–1957 роках початкову школу з українською мовою навчання заснували в Ярошівці, що на Вроцлавщині [Сирник 2006, с. 106].

Зауважимо, що значна частина оповідачів вказують на низький рівень знання рідної мови молодшим поколінням.

Міхал Хавран (с. Луги, воєв. Любузьке):

«Mało które dziecko umie po teraz po łemkowski, choć oboje rodziców pochodzi z Łemków, to mówią po polsku. Mam tu po sąsiedzku Siwca co te Watry organizuje to u niego dzieci po polsku mówią, choć on do cerkwi chodzi i dzieci czasem przychodzą i żona na wszystkie wielkie święta jest w cerkwi» [Z łemkowskiej skrzyni... 2004, с. 63]. – (Мало яка дитина зараз вміє лемківською мовою розмовляти, хоча батьки походять з лемків, проте розмовляють польською. Я маю тут сусіда Шівца, що ці Ватри організовує, то в нього діти польською говорять, хоч він до церкви ходить і діти часом приходять, і дружина на всі великі свята є в церкві).

Богдан Шівец (с. Луги, воєв. Любузьке):

«Z żoną mówię po polsku. Czuję pewien niedosyt mówienia po łemkowski. Do dzieci staram się zwracać po łemkowski, tylko że to jest już inne pokolenie. Rozumieją wszystko, ale nie zawsze mówią. Ja też na przykład lepiej potrafię wypowiadać się w języku polskim, lepiej mi się precyzuje myśli w tym języku, ale czuję się lepiej, mówiąc po łemkowski. Pewnie dlatego odczuwam taki głód łemkowskiego, że dokoła wszędzie jednak język polski panuje.

Łemkowie kiedyś, jak mieszkali w swoim skupisku, to po łemkowski tylko rozmawiali. A tutaj bardzo chętnie i szybko przechodzą na

język polski. Jeżeli zbierze się piętnastu Łemków i przyjdzie jeden, czy dwóch Polaków, to już po polsku mówią. Nie wiem czy na skutek tego, że są taktowni, czy nie chcą. A na przykład Cyganie zawsze po swojemu rozmawiają» [Z łemkowskiej skrzyni... 2004, с. 82, 83]. – (З дружиною розмовляю польською мовою. Мені не вистачає лемківської мови. До дітей я намагаюся звертатися лемківською мовою, проте то вже інше покоління. Розуміють все, але не завжди говорять. Я також, наприклад, краще вмію висловлюватися польською, мені легше міркувати цією мовою, але почуваюся краще, коли розмовляю лемківською. Напевно, тому відчуваю такий голод до лемківської мови, що всюди панує польська.

Лемки колись, як мешкали окремо, то розмовляли лише лемківською мовою. А тут дуже охоче і швидко переходять на польську. Якщо зберуться п'ятнадцять лемків і прийде один чи два поляки, то вже будуть польською розмовляти. Я не знаю, чи внаслідок того, що тактовні, чи не хочуть. А, наприклад, цигани завжди своєю мовою розмовляють).

Польська комуністична влада добре усвідомлювала роль церкви в житті населення, особливо греко-католицької, та її вплив на формування національної самосвідомості українців. Греко-католицька церква завжди була для українців центром не лише релігійного, а й народного та культурного життя. Уже від перших днів після переселення спонтанно, без формальних дозволів, православні священики надавали допомогу та морально підтримували потерпілих на організованих службах [Колянчук 2006, с. 88]. Проте польські служби ретельно пильнували й усіяко перешкоджали будь-яким спробам українського духівництва зорганізувати навколо себе українську громадськість [Urban 1994, с. 22].

Так польський учений І. Цепенда описує становище греко-католицького костюлу в 1948 році в Ольштині: «...місцева влада не дозволяє відновлення українського руху і саме тому унеможливорює створення греко-католицької парафії. Греко-

католики змушені ходити до римо-католицьких костьолів» [Serenda 2002, p. 139].

Як слушно зауважує відомий український діяч з Польщі В. Мокрий, «для української національної меншини в Польщі, яка проживає внаслідок виселення з рідних земель у розпорощенні, серед назагал незичливо, а то і ворожо настановленого польського суспільства, церква стала єдиним місцем, де українці не є наражені на свідому, а найчастіше несвідому зневагу на адресу їхньої національності. Для українських християн церква – це єдине благодатне місце, джерело християнського життя та єдина зматеріалізована духовна вартість, з якою вони хочуть і можуть ототожнюватись» [Мокрий 1993, с. 82]. Незаперечним фактом є те, що церква відіграє позитивну роль у консолідації етносу та стала центром духовного життя українців.

Єва Пухир (с. Бжози, воєв. Любузьке):

«Cerkiew to bardzo ważne miejsce. Chyba najważniejsze. Tam przychodzą ludzie dobroduszni, szczerzy, nie idą żadni bandyci, grzecznie się modlą. Cerkiew łączy ludzi» [Z łemkowskiej skrzyni... 2004, с. 105]. – (Церква – то дуже важливе місце. Мабуть, найважливіше. Сюди приходять добродушні, щирі люди, і не йдуть жодні бандити, усі щиро моляться. Церква об'єднує людей).

Польський історик С. Заброварний у 1980-х роках провів соціологічні дослідження, що засвідчили важливу роль греко-католицької церкви як чинника, який підтримує і формує національну свідомість українців. Так, 81 % опитаних охарактеризували церкву як місце, де можна вільно висловлювати свої думки, молитися, співати, чути рідну мову [Kmita 1997, с. 191].

Анна Гарбера (с. Луги, воєв. Любузьке):

«Na zachodzie początkowo chodziliśmy do cościoła do Dobiegniewa. Nie mogliśmy tak bez niczego, bez cościoła nawet żyć jak tu przyszliśmy. Nie było nic, to chociaż do cościoła. W domy się też chodziło do Krynicy. Jak się mleko sprzedawało, to się szło do cościoła. Nie widziałam różnicy. Modliłam się też w Krynicy w cościele. Mi

bez różnicy. Jest jeden Bóg» [Z łemkowskiej skrzyni... 2004, с. 66]. – (На заході спочатку ми ходили до костьолу в Добеґнев. Ми не могли так без нічого, без костьолу навіть жити, як сюди прийшли. Не було нічого, то хоч до костьолу. Удома також ходила до Криніци. Як молоко продала, то й ішла до костьолу. Я не бачила різниці. У Криніци я теж молилася в костьолі. Мені без різниці. Є один Бог).

Богдан Шівец (с. Лути, воєв. Любузьке):

«Łemkowie zawsze chodzili do cerkwi. Dawniej to była cerkiew grekokatolicka, ale wiem, że ludzie nie przywiązywali większej wagi. Bo jaka to różnica? Po prostu głową cerkwi grekokatolickiej jest Papież, a prawosławnej – patriarcha Konstantynopola. Nawet nie wiem, czy wierni łemkowscy byli tego świadomi. Nie było to dla nich istotne. Msze odbywały się w ich języku, w cerkwi i to im w zupełności wystarczało.

W Ługach była większa świadomość, bo tutaj co najmniej jedna trzecia Łemków mieszkała. Dzięki cerkwi pozostali oni przy swoich tradycjach. Doróki sił ludziom starcza-chodzą do cerkwi» [Z łemkowskiej skrzyni... 2004, с. 81, 82]. – (Лемки завжди ходили до церкви. Спочатку то була греко-католицька церква, але я знаю, що люди не надавали ваги. Бо яка різниця? Просто главою греко-католицької церкви є Папа Римський, а православної – патріарх Константинополя. Навіть не знаю, чи вірні лемки усвідомлювали це. Не було то для них істотно. Меси в церкві проходили їхньою мовою, і того їм було достатньо.

У Лугах була більша свідомість, бо тут мешкала щонайменше одна третя лемків. Завдяки церкві залишилися вони при своїх традиціях. Поки людям сил вистачає, то ходять до церкви).

Польська дослідниця М. Кміта також стверджує, що польська влада добре розуміла важливість греко-католицької церкви для формування та підтримки національної свідомості, духовної та матеріальної культури українців. Свята й обряди сприяли збереженню релігійних пісень, народних пісень

і оповідань, таких народних промислів, як живопис та іконопис. Церква завжди була для українців центром духовного й культурного життя [Кміта 1997, с. 192]. Власне, храм був єдиним місцем, де можна було вільно розмовляти, молитися, співати пісень рідною мовою, і не лише під час літургії, як зауважує молодше покоління українців [Кміта 1996–1997, с. 203].

Як видно з представленого матеріалу, ситуація, у якій змушені були жити українці в Польщі, не була й не є сприятливою для збереження національної самосвідомості, а також розвитку культурної спадщини, релігії та навіть мови предків.

Теперішнє становище української меншини в Польщі повністю доводить, що акція «Вісла» суттєво вплинула на їхнє подальше суспільне та культурне життя. Розглянувши усні оповідання, бачимо, що повної асиміляції українців не відбулося, хоча для досягнення зазначеної мети було докладено чимало зусиль. Проте значна частина української спільноти, особливо в третьому поколінні, чий батьки народилися після війни, знає мову своїх предків лише пасивно, а контакти з рідною культурою та мовою обмежені переважно службою в церкві.

ЛІТЕРАТУРА

Cependa I. Polityka władz PRL wobec ukraińskiej mniejszości narodowej w latach 1944–1989 // *Warszawskie Zeszyty Ukrainoznawcze*. – Warszawa, 2002. – № 13–14. – S. 133–146.

Drozd R. Akcja «Wisła» a kwestia ukraińska w Polsce // *Pamiętny Rok 1947 / pod redakcją Marii E. Ożóg*. – Rzeszów, 2001. – S. 175–185.

Drozd R. Ukraińcy na Pomorzu Zachodnim w latach 1947–1952 // *Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji «Wisła» 1947 roku*. – Kraków, 1997. – S. 49–58.

Halagida I. Życie Ukraińców na ziemiach zachodnich po akcji «Wisła» // *Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji «Wisła» 1947 roku*. – Kraków, 1997. – S. 37–48.

Heiger M. Osiedlenie ludności ukraińskiej w województwie gdańskim w ramach akcji «Wisła» // Pamiętny Rok 1947. – S. 201–208.

Kmita M. Cerkiew greckokatolicka w życiu Ukraińców w Polsce po akcji «Wisła» 1947 roku // Krakowskie Zeszyty Ukrainoznawcze. – Kraków, 1996–1997. – T. 5/6. – S. 203–209.

Kmita M. Wpływ akcji «Wisła» na życie kulturalne ukraińców w PRL // Problemy Ukraińców w Polsce po wysiedleńczej akcji «Wisła» 1947 roku. – Kraków, 1997. – S. 185–211.

Racki A. Ewolucja zmian w świadomości i języku ukraińców Warmii i Mazur w latach 1947–1993 // W kręgu kultury ukraińskiej. – Olsztyn, 1995. – S. 173–182.

Urban K. W przededniu Akcji «Wisła» // Над Бугом і Нарвою. – 1994. – Rok IV Nr 6 (16). – S. 22–24.

Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Brzozy i okolic. Część druga. – Strzelce Krajeńskie, 2004. – S. 280.

Z łemkowskiej skrzyni. Opowieści z Ługów i okolic. Część pierwsza. – Strzelce Krajeńskie, 2004. – S. 151.

З таємної інструкції Міністерства возз'єднаних територій (10 листопада 1947 р.) // ПУ. – 1995. – № 3. – С. 3.

Зарічний Я. З-над Солокії до Балтики // Український альманах. – Варшава, 2006. – С. 55–57.

Колянчук О. Холмшачки та підляшчуки на Вармії і Мазурах // Український альманах. – С. 87–97.

Мокрий В. Церква в житті українців. – Л.; Краків; Париж, 1993.

Сирник М. Досвід організації українського шкільництва у Польщі після 1947 року // Український альманах. – С. 103–117.

В статье рассмотрено влияние акции «Висла» 1947 года на общественно-культурную жизнь украинского населения в Польше. Основное внимание уделено устным фольклорным рассказам переселенцев относительно проблемы сохранения украинской культуры, религии и родного языка.

Ключевые слова: акция «Висла», переселенцы, образование, церковь, культура.